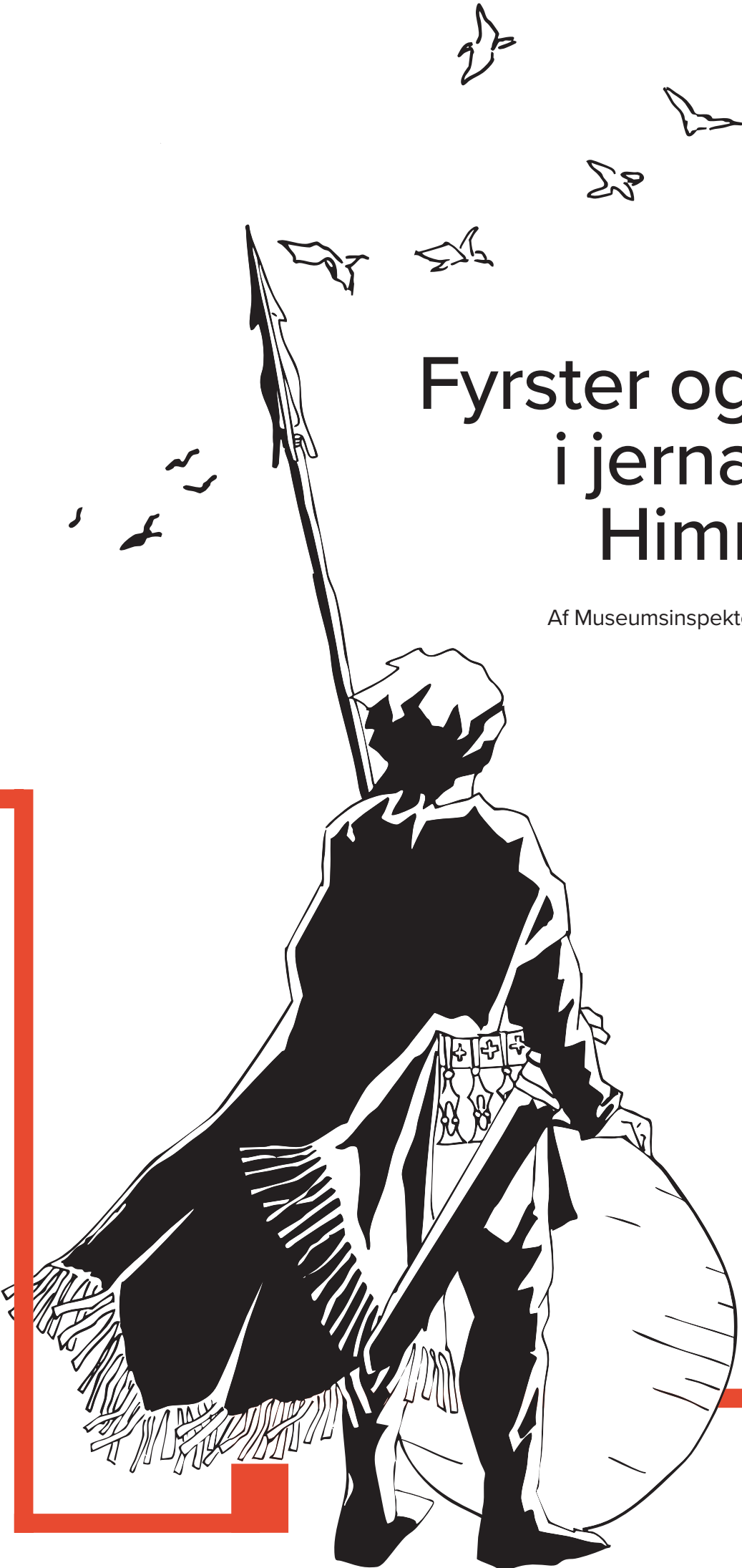

Fyrster og fodfolk i jernalderens Himmerland

Af Museumsinspektør Torben Trier Christiansen

Grave og samfundsudvikling

Oldtidens grave udgør af flere årsager en af de vigtigste arkæologiske kildegrupper. Gravene og særligt de mange velbevarede genstande medgivet som gravgaver udgør fundamentet i de typologier, som arkæologer anvender, når et nyt fund skal dateres. Men gravene er også vigtige kilder til belysning af menneskenes tro og værdier i oldtiden og ad den vej til belysningen af samfundsforhold, der ligger væsentlig udover det rent praktiske såsom leve- og erhvervsforhold.

En af de ting, som står tydeligst i oldtidens grave, er, at ikke alle folk blev begravet ens. Mens nogle blev begravet med prompt og pragt iført smykker af guld og sølv og udstyret med en række fine importvarer til den sidste rejse, blev andre blot begravet i simple klæder uden smykker. De fik måske som gravgave kun et enkelt beskedent lerkar, som formentlig indeholdt lidt mad eller drikke til rejsen. En anseelig del af befolkning fik endog aldrig en rigtig grav.

Tolkningen af denne forskel og særligt af de rigeste grave udgør et centralt omdrejningspunkt for forståelsen af samfundsudviklingen frem mod etablering af det Danmark, som vi kender fra vikingetidens og middelalderens skriftlige kilder – det Danmark, som vikingekongen Harald Blåtand, i hvert fald ifølge ham selv, samlede i sidste halvdel af 900-tallet.

I perioden 2019-2022 undersøgte arkæologer fra Nordjyske Museer dele af en jernaldergravplads ved Grønhøjgård i udkanten af Vaarst i Himmerland. Den kan dateres til ca. år 200-550 e.Kr. – altså

århundreder før en egentlig rigsdannelse. På en række områder afviger den fra alle samtidige gravpladser i det Nordjyske. Faktisk er en del træk fra gravpladsen så usædvanlige, at man skal vidt omkring i Skandinavien og naboregionerne for at finde paralleller. Et af de iøjnefaldende træk var tilstedeværelsen af en håndfuld mandsgrave med rester efter våbenudstyr, hvoriblandt to var store, rigt udstyrede kammergrave – såkaldte fyrstegrave.

Fyrstegravene ved Vaarst

Gravpladsen ved Grønhøjgård ligger på et lille sydøst-nordvest orienteret bakkedrag. Her lå gravene i et langstrakt forløb, som dækkede et areal på ca. 5000 kvadratmeter. Indtil videre er der undersøgt lige godt og vel 100 grave på stedet, men der har oprindeligt været mange flere. Dyb pløjning i moderne tid har øjensynligt helt nedbrudt mange af gravene.

Bakkedraget falder lidt mod sydøst, og på gravpladsens højeste del mod nord har pladsens største grave været anlagt omkring et 11 meter langt treskibet kulthus, som formentlig har dannet ramme om vigtige religiøse ceremonier på stedet.

De to største grave lå lige nord for dette kulthus. Den ene målte 3,50x4,50 meter og var 1,10 meter dyb og den anden 2,50x3,50 meter og 0,80 meter i dybden. Begge var, på samme vis som hovedparten af pladsens øvrige grave, voldsomt forstyrret og vandaliseret, fordi de tidligere har været genåbnet – efter alt at dømme allerede i jernalderen. Trods forstyrrelserne sås i bunden af begge sporadiske spor af et træbygget kammer.

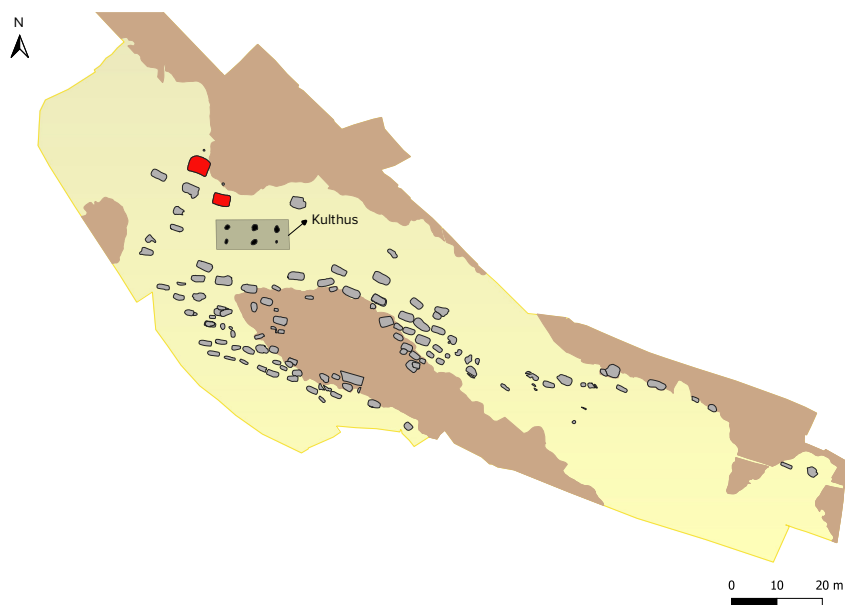

Fig. 1. Oversigtskort over Grønhøjgård-gravpladsen. Kulthuset er markeret med en firkant og seks sorte stolpehuller. Det er omgivet af de største grave, og de to fyrstegrave lige nord for bygningen er markeret med rødt. De grå plamager er grave, mens de brune markeringer er kulturlag, dvs. områder med bevarede jordlag, som udgjorde den overflade jernalderens mennesker gik rundt på

Genåbnet i samtiden

Under genåbningen af gravene er en meget stor del af gravgaverne åbenlyst blevet fjernet. Det meste af de tilbageværende rester af inventaret fandtes spredt rundt i fylden, der efter de forstyrrende indgreb blev skovlet tilbage i gravene.

I den store grav tættest ved kulthuset var et lille hjørne af kammeret uberørt af forstyrrelsen. Her lå et delvist væltet drikkeglas dekoreret med karakteristiske facetter. Det er efter alt at dømme produceret i et glasværksted i det nuværende Ukraine eller Moldova. Delvist under glasset lå en stor lansespids og tæt derved fire kløer fra en brun bjørn. Kløerne har formentlig siddet på et skind, der har foret gravbunden. I de forstyrrede dele af graven fandtes desuden små bidder af et overdådigt gravudstyr. Blandt fundene optræder fx seks små fine spænder og flere beslag fra fint bælteudstyr, to klynger af pilespidser, tre jernknive, fire spillebrikker af knogle/tak, et

Fig. 2. Hægte og malle af forgyldt sølv med niello. Fundet i den forstyrrede kammergrav lige nord for kulthuset.

Foto: Nordjyske Museer.

fragment af et forgyldt beslag, som muligvis stammer fra et sværd-skæfte, samt flere hægte og maller fra fine klæder af forskellige art. Sidstnævnte omfatter blandt andet to sæt unikke hæftespænder af forgyldt sølv dekoreret med dybt skårede spiraler i Nydamstil.

Desuden omfatter fundmaterialet fra graven skår fra flere knuste lerkar, en stor mængde dyreknoget og dele af skeletterne fra de gravlagte.

Blandt de humane knogler er der rester af hele fem individer af varierende alder og køn. Det kan på grund af forstyrrelsen af graven ikke udelukkes, at enkelte af menneskeknogeterne reelt er "forurening" og ikke stammer fra netop denne grav. Omvendt kan det heller ikke afvises, at graven faktisk har rummet fem gravlagte. En stor del af dyreknogeterne stammer dog næppe fra den oprindelige grav, men er snarere endt i det forstyrrede fyld under genåbningen af graven. Noget tyder nemlig på, at der har ligget store mængder dyreknoget på fladen omkring kulthuset.

Hovedparten af fundmaterialet fra denne grav stammer 400-tallet, men enkelte fund er en generation eller to ældre. Om dette skyldes, at nogle af tingene var gamle arvestykker, som kom med i graven, eller om kammeret i graven er blevet benyttet til flere gravlæggelser igennem et par generationer, er på grund af det rodede gravlag umuligt at afgøre.

Også i gravpladsens største grav, som lå lige nord for graven med bjørnekløer og glas, var et lille hjørne upåvirket af den senere forstyrrelse. Her stod en bronzekedel af Vestlandstypen fyldt med hasselnødder og ved siden af denne en lille keramisk kop og et lidt større

Fig. 3. Vestlandskedel af bronze og bevarede hasselnødder. Kedlen, som indeholdt nødderne, blev fundet i et uforstyrret hjørne af gravpladsens største grav.

Foto: Nordjyske Museer.

5 cm

sammensunkent lerkar. Lidt derfra lå en lille klump sammenrustede metalgenstande. Det viste sig at være resterne af et lille sæt toiletudstyr med bøjlesaks og ragekniv og en fin pincet af forgylt sølv.

Herudover fandtes som i nabograven et større antal mere eller mindre fragmenterede fund i de forstyrrede dele af gravanlægget. Dette materiale omfatter blandt andet et par dragtnåle, to remspænder og flere beslag fra bæltter eller andet remudstyr, et par små ærmehægter, en jernhank til et skrin, dele af en keramisk tenvægt, en spillebrik af glas og flere skår fra et grønligt drikkeglas. Fundene tæller også en enkelt pilespid og et par beslag af sølvblik, som sandsynligvis har pyntet kanten af en skede eller et skjold. Finest er en lille pyntenitte af forgylt bronze. Nittens hoved er en støbt kopi af en romersk mønt. Stykker helt mage til kendes ikke, men blandt de mange fund fra våbenofringerne i Illerup Ådal findes en række lignende skjoldnitter med forskellige ansigter.

Fig. 4. Pyntenitte lavet efter en romersk mønt. Nitten, som formentlig har prydet et skjold, blev fundet i forstyrrede fyld af pladsens største grav.

Foto: Nordjyske Museer.

2,5 cm

Fundmaterialet fra denne grav tæller også en mængde små fragmenter af bronze og jern, hvis oprindelig funktion ikke kan bestemmes. Og ligesom i nabograven rummede den forstyrrede fyld også en mængde spredte knogler fra både dyr og mennesker. Menneskeknoglerne stammer også her fra minimum fem individer af varierende alder og køn, men som det var tilfældet i graven syd for, kan det ikke med sikkerhed slås fast, at alle knogler reelt stammer fra gravens oprindelig gravlag.

De to store kammergrave har umiddelbart ingen paralleller i det nordjyske, men enkelte lignende grave findes spredt over store dele af Nordeuropa. Disse grave, som almindeligvis betegnes fyrstegrave, har formentligt rummet regionale stammeledere. Gravgaverne og konstruktionerne varierer lidt, men meget af symbolikken er den samme. Man har tydeligvis på øverste samfundsniveau hyldet nogle

af de samme værdier – grundideologier om man vil – på tværs af stammegrænser over store områder.

Højstatus krigere

I en håndfuld af gravene lige syd for kulthuset fandtes også rester efter gravudstyr af ganske usædvanlig art. Blandt de mange fund fra disse grave var enkelte små fragmenter af tveæggede sværd og diverse mere eller mindre fragmenterede pyntebeslag, som kendes fra datidens militære bæltter.

Fundmaterialet fra de fleste af de samme grave omfatter også skår fra knuste drikkeglas, små rester af bronzebeklædte træspande og spillebrikker af glas. I et par af gravene fandtes også mindre genstande af guld: I én var det en romersk medaljon slået under Konstantin den Store, der var romersk kejser fra år 306-337 e.Kr., mens det i en anden var en 18 gram tung firdelt fingerring. Alt sammen typer af fund, som typisk kun optræder i et fåtal af jernalderens højstatusgrave.

På basis af analyser af det ofrede udstyr fra en slagen hær fundet i Illerup Ådal ved Skanderborg har man forsøgt at nærme sig en forståelse af en hærs opbygning i de første århundreder efter Kristi fødsel. Meget tyder på, at den grundlæggende organisation har været tredelt. I toppen fandtes nogle få egentlige hærledere, under dem en lille gruppe officerer og nederst en meget stor gruppe fodfolk udstyret med simpelt ensartet våbenudstyr.

Særligt de små pyntebeslag fra Grønhøjgårdgravene er interessant i denne sammenhæng. De optræder nemlig udelukkende på officerernes bæltter i Illerupfundet, og har tilsyneladende primært været i brug i 300-tallet. Det var altså sandsynligvis en række højtrangerende krigere, som blev gravlagt ved kulthuset i denne periode. En sådan serie af krigergrave er ellers ganske uhørt i dansk sammenhæng.

Fig. 5. Små korsformede pyntebeslag fra militære bæltter. Fundet i to af de rigt udstyrede krigergrave lige syd for kulthuset.

Foto: Nordjyske Museer.

Selvhævdende fyrstefamilier i usikre tider

Tidligere blev jernalderens grave og deres indhold tolket som en direkte afspejling af den gravlagtes levede liv. I dag er langt de fleste forskeres forståelse af gravene mere nuanceret. En hyppigt citeret sandhed lyder: "De døde begravede ikke sig selv". Gravene blev indrettet af de efterlevende, og fremstillingen af den afdøde dermed konstrueret af disse.

Set i det lys fremstår gravene som en slags rituel kommunikation. I det skriftløse jernaldersamfund har den rituelle kommunikation uden tvivl haft enorm betydning. Uden nedskrevne arverettigheder kunne dødsfald – ikke mindst i samfundets ledelse – potentielt medføre kaos og strid om ejendom, privilegier og magtpositioner. Gravritualerne har her været af afgørende betydning. Af samme årsag har man ofte investeret meget energi og overskud i gravene. Særligt hvis konkurrencen fra andre højtstående familier har været markant.

Under begravelsesceremonierne, som overhovederne af andre ledende slægter i regionen næppe har kunnet undslå sig for at deltage i, har den ledende familie på naturligste vis kunnet køre egne kandidater i stilling til arv af vigtige positioner, gods og magtbeføjelser. De fine grave på Grønhøjgravpladsen er altså lidt forsimplet sagt produkter af en regional magtelite, som i perioder har pustet sig lidt ekstra op for at tydeliggøre det sociale hierarki.

Det er muligt, at sporene efter genåbningen af gravene skal ses i lyset af netop ritualer, som har været knyttet til videredragelse af vigtige magtsymboler, der oprindeligt var medgivet som gravgaver. Men det kan heller ikke udelukkes, at genåbningerne blev foretaget af udefrakommende ransmænd, som søgte de selvsamme magtsymboler. Udover våben og andet militært udstyr, som fragmenterne viser faktisk *har* været i gravene, er det imidlertid uvist hvad og hvor meget, der blev taget fra de gravlagte.

I fyrstegrave fra andre egne af Nordeuropa er der fundet tunge arm- og halsringe af guld, og ringene optræder også på flere små figurfremstillinger af højtrangerende mandspersoner fra jernalderen. Ringene har tydeligvis udgjort vigtige symbolske statusmarkører. Ved Fræer 12 kilometer syd for Vaarst blev der i 1800-tallet fundet fem sådanne halsringe af guld med en samlet vægt på 1862 gram. Arkæologisk har vi ingen mulighed for at koble de to fundpladser sammen, men skulle man udpege mulige bærere af ringe af denne kvalitet, så ville fyrsterne fra Vaarst umiddelbart være et godt bud.

Illustration: Nordjyske Museer